

BEATA LEDWOCH, MAGDALENA GIZA

*Specyfika pracy terapeutycznej
w zakładach resocjalizacyjnych dla nieletnich*

The specific character of therapeutic work in resocialization institutions for juveniles

W Polsce możemy przeprowadzić proces resocjalizacji nieletnich w trojaki sposób, przy uwzględnieniu warunków instytucjonalnych, w jakich jest on przeprowadzany, a mianowicie: kuratela sądowa, zakład resocjalizujący w postaci zakładu wychowawczego bądź poprawczego oraz schronisko, kuratela sprawowana przez poradnię czy inne ośrodki psychopedagogiczne.

W środowisku otwartym resocjalizację możemy przeprowadzić poprzez zastosowanie kurateli sądowej. Taką opiekę wychowawczą możemy zastosować wobec małoletniego, który w momencie popełnienia czynu karalnego nie ukończył jeszcze 13 lat. Czas ten określany jest jako okres nieodpowiedzialności bezwarunkowej, niezależnej od rozwoju moralnego i umysłowego małoletniego, wobec czego sąd umarza postępowanie karne i stosuje środki wychowawcze, na przykład w postaci dozoru kuratorskiego.

Kolejnym sposobem zastosowania tego środka wobec nieletniego jest popełnienie przez niego czynu karalnego bez rozeznania, co dotyczy osób w wieku od 13 do 17 lat. Wtedy to pod względem ponoszenia odpowiedzialności traktowany jest jako małoletni. Natomiast gdy nieletni w wieku od 13 do 17 roku życia działa z rozeznaniem, sąd może zastosować wobec niego nadzór kuratora w następujących wypadkach: na okres zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym tytułem próby poprawy, na okres próbny nad wychowankiem warunkowo zwolnionym z zakładu poprawczego, uwzględniając okoliczności czynu przestępczego, charakter nieletniego, jak również warunki życia oraz środowisko rodzinne.

Często nadzór kuratorski stosowany jest w postępowaniu przygotowawczym, to znaczy w momencie prowadzenia śledztwa bądź dochodzenia.

W sprawie planu działania kurator powinien konsultować się z rodzicami nieletniego, którzy muszą być przekonani o jego słuszności oraz współpracować z kuratorem nad jego realizacją (Czapów, Jedlewski 1971, Ostrihanska, Greczuszkin 2000, Śpiewak 2000).

Do obowiązków kuratora należy współdziałanie ze szkołami oraz instytucjami i organizacjami zajmującymi się wychowaniem, terapią, leczeniem, sprawującymi opiekę, jak również udzielającymi pomocy podopiecznym. Przeprowadza on wywiad środowiskowy w miejscu zamieszkania i pobytu oraz nauki nieletniego. Współpracuje ze służbą penitencjarną zakładów karnych oraz z pracownikami pedagogicznymi zakładów poprawczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie kuratorów sądowych 1986). Należy zaznaczyć, iż kuratelą sądową obejmowani są w Polsce nie tylko nieletni, lecz również osoby pełnoletnie.

Natomiast zakłady zamknięte, czyli instytucje, które zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 roku są czynne przez cały rok, przygotowują swoich wychowanków do życia zgodnego z normami społecznymi oraz nauczają samodzielności życiowej poprzez: zintegrowaną działalność wychowawczą, korekcyjną, dydaktyczną i opiekuńczą, przygotowanie wychowanków do pracy zawodowej, organizowanie udziału wychowanków w życiu społecznym, gospodarczym i kulturowym środowiska, współdziałanie z wychowankami i ich rodzinami, organizacjami społecznymi, ośrodkami pomocy społecznej, właściwymi organami administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz innymi osobami.

Do placówek, w których nieletni mogą przebywać przez całą dobę, należy pogotowie opiekuńcze – jest to placówka opiekuńczo-wychowawcza i resocjalizacyjna, przeznaczona dla dzieci i młodzieży w wieku od 3 do 18 lat, pozbawionych częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej (Statut Pogotowia Opiekuńczego w Lublinie 1989).

Pogotowie na wniosek policji, szkoły, przedstawiciela organizacji społecznej albo innej organizacji stwierdzającej porzucenie dziecka, zagrożenie jego życia lub zdrowia – w przypadku nagłych wymagających natychmiastowego zapewnienia dziecku opieki – jest zobowiązane przyjąć każde dziecko w wieku do lat 13 bez skierowania oraz bez uzyskania zgody rodziców (opiekuna prawnego) lub bez orzeczenia Sądu, a także zapewnić mu opiekę do czasu wyjaśnienia sytuacji. W razie wydania przez Sąd orzeczenia o tymczasowym umieszczeniu nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej pogotowie zobowiązane jest do niezwłocznego przyjęcia dziecka oraz pozostawienia go do czasu wydania przez Sąd prawomocnego orzeczenia w tej sprawie, nie dłużej niż 3 miesiące (Statut Pogotowia Opiekuńczego 1989, s. 29).

Maksymalny czas pobytu dziecka w placówce nie powinien przekraczać 6 miesięcy.

Placówka ta prowadzi szkołę podstawową oraz całoroczny internat bez przerw świątecznych, międzysemestralnych i wakacyjnych, natomiast nieletnim, którzy ukończyli szkołę podstawową, umożliwia kontynuowanie dalszej nauki.

W celu zabezpieczenia sanitarnego i epidemiologicznego, ustalenia wstępnej diagnozy pedagogicznej, psychologicznej oraz lekarskiej w pogotowiu utworzony jest dział izolacyjny, gdzie zorganizowana jest całodobowa opieka wychowawcza. Nieletni przebywają tu do czasu ustalenia wstępnej diagnozy psychopedagogicznej oraz lekarskiej i stwierdzenia przez służbę zdrowia, iż nie zagrażają oni otoczeniu przeniesieniem insektów lub choroby zakaźnej.

W dziale izolacyjnym utworzona jest również izba rotacyjna przeznaczona dla wychowanków, którzy samowolnie opuścili placówki opiekuńcze, wychowawcze lub resocjalizacyjne bądź zostali umieszczeni do dyspozycji sądu dla nieletnich i policji. W izbie tej nieletni przebywa do czasu przekazania go pod opiekę osób czy instytucji lub do włączenia do grupy wychowawczej.

Głównym zadaniem pogotowia jest zapewnienie: doraźnej i okresowej opieki dzieciom opuszczonym i osieroconym lub wymagającym odizolowania od dotychczasowego środowiska życia, każdemu wychowankowi warunków do wypełniania obowiązku szkolnego, a w miarę możliwości kontynuowania nauki w szkole ponadpodstawowej. Opracowuje się tutaj diagnozę pedagogiczną, psychologiczną oraz wskazania wychowawcze i dydaktyczne do indywidualnej pracy z wychowankiem. Kolejnymi zadaniami są: organizowanie działalności kompensacyjno-terapeutycznej i resocjalizacyjnej, udzielanie wychowankom specjalistycznej pomocy psychologiczno-pedagogicznej, zapewnienie wychowankom opieki medycznej oraz bezpieczeństwa w placówce i w czasie zajęć organizowanych przez nauczycieli-wychowawców, kwalifikowanie i propozycje skierowań wychowanków z terenu objętego zasięgiem do odpowiednich placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz do rodzin adopcyjnych i zastępczych, współpraca z opiekunami prawnymi w celu pozytywnego wzmocnienia efektów pracy z wychowankami oraz innymi instytucjami szkolnymi i pozaszkolnymi, zapewnienie wychowankom pełnego rozwoju umysłowego i fizycznego w warunkach poszanowania ich godności osobistej oraz wolności wyznaniowej i światopoglądowej. Wszystkie te wymienione cele realizowane są we współpracy z rodzicami nieletnich, sądami, jak również po uprzednim uzgodnieniu warunków współpracy ze stowarzyszeniami i innymi organizacjami (Statut Pogotowia Opiekuńczego w Lublinie 1989).

Należy również wspomnieć o policyjnej izbie dziecka. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku przewiduje, iż policja ma prawo zatrzymać nieletniego w policyjnej izbie dziecka, jeśli jest to niezbędne ze względu na okoliczności sprawy, podstawy do zatrzymania zachodzą również wówczas, kiedy istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełnił czyn karalny, gdy istnieje obawa ukrycia się osoby lub zatarcia śladów czynu oraz gdy nie można ustalić tożsamości nieletniego.

Takie zatrzymanie może trwać do 48 godzin. Nietletniego należy niezwłocznie zwolnić i przekazać rodzicom lub opiekunowi, jeśli w ciągu 48 godzin nie wydano postanowienia o umieszczeniu nietletniego w schronisku dla nieletnich bądź pogotowiu opiekuńczym albo w innej placówce opiekuńczo-wychowawczej. Natomiast jeżeli przekazanie to jest niemożliwe, osobę nietletnią można pozostawić w policyjnej izbie dziecka na okres 72 godzin, za zgodą sędziego rodzinnego na czas przez niego określony, ale nieprzekraczający 14 dni. O zatrzymaniu należy niezwłocznie powiadomić rodziców bądź opiekuna prawnego (Sitkowska 1998).

Kolejnymi ośrodkami mającymi charakter wychowawczo-diagnostyczny, w których nietletni przebywają tymczasowo, są schroniska – zwykle i interwencyjne.

Schroniska zwykle są przeznaczone dla nieletnich umieszczonych w schronisku na podstawie art. 27 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich („Nietletniego można umieścić w schronisku dla nieletnich, jeżeli zostaną ujawnione okoliczności przemawiające za umieszczeniem w zakładzie poprawczym, a zachodzi uzasadniona obawa ukrycia się nietletniego lub zatarcia śladów czynu, albo jeżeli nie można ustalić tożsamości nietletniego”) lub art. 74 § 2 ustawy („W razie gdy wykonanie orzeczenia o umieszczeniu nietletniego w zakładzie poprawczym natrafiłoby na niedające się usunąć przeszkody, sąd rodzinny stosuje nadzór kuratora, a w wyjątkowych wypadkach, uznając, że ze względów wychowawczych jest to konieczne, może orzec umieszczenie nietletniego w schronisku dla nieletnich. Nietletni pozostaje w schronisku dla nieletnich do czasu umieszczenia go we właściwym zakładzie, jednakże pobyt w schronisku nie może wówczas przekroczyć 6 miesięcy”).

Schroniska interwencyjne przeznaczone są dla nieletnich stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo stwarzających poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa schroniska zwykłego oraz umieszczonych w schronisku na podstawie art. 27 ustawy („Okres pobytu w schronisku dla nieletnich przed skierowaniem sprawy na rozprawę może trwać najwyżej 3 miesiące, należy to uwidocznić w postanowieniu o umieszczeniu nietletniego w schronisku”). Praca wychowawcza wobec nieletnich umieszczonych w schroniskach interwencyjnych jest ukierunkowana przede wszystkim na eliminowanie przyczyn zachowań agresywnych.

Kształcenie ogólne i zawodowe oraz zatrudnienie, zajęcia w czasie wolnym prowadzone są na terenie schroniska, natomiast w szczególnie uzasadnionych przypadkach kształcenie i zatrudnienie może odbywać się poza schroniskiem jedynie za zgodą organu, do którego dyspozycji pozostaje nietletni.

W skład schroniska wchodzi zespół diagnostyczny, warsztaty szkolne, internat oraz szkoła lub szkoły (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich).

Schronisko dla nieletnich stanowi również placówkę opieki całodobowej – instytucję o charakterze totalnym. Totalny charakter wyraża się w: a) jedności miejsca i zdarzeń, to znaczy wszelkie czynności życia codziennego odbywają się na jednym terenie i w podobnym czasie, bez indywidualnej możliwości pokierowania nimi, b) dychotomicznym podziale na personel pedagogiczny i wychowanków, co oznacza, iż istnieje ścisłe rozgraniczenie w zakresie praw i obowiązków oraz norm istniejących w obu grupach i niemożliwe jest ich wzajemne przenikanie się, c) konieczności obcowania z tym samym kręgiem ludzi, d) ścisłą hierarchizacją ról, powiązanych ze sobą głównie za pomocą więzi służbowych.

Niewątpliwie do negatywnych konsekwencji wymienionych cech instytucji totalitarnej zaliczyć można: 1) pojawiające się i znajdujące ujścia w codziennym życiu placówki napięcie emocjonalne, 2) zablokowanie procesu komunikacji i nie zawsze prawidłowy obieg informacji w instytucji, 3) tworzenie się struktur nieformalnych, w ramach których możliwe jest zarówno odreagowywanie napięć, jak i otwarta komunikacja, i które często podejmują realizację innych celów niż formalne cele instytucji (Potempska 1998, s. 192–193).

Kolejnymi placówkami są zakłady, które dzielimy na: resocjalizacyjne (otwarte – młodzieżowe ośrodki adaptacji społecznej, półotwarte, zamknięte, o wzmożonym nadzorze wychowawczym), resocjalizacyjno-rewalidacyjne oraz resocjalizacyjno-terapeutyczne.

Otwarte zakłady resocjalizacyjne są przeznaczone dla nieletnich, którzy wyrażają wolę uczestnictwa w procesie resocjalizacji i których postawa oraz zachowanie w schronisku za tym przemawia. Nie przebywali w zakładach karnych lub aresztach śledczych, nie identyfikują się z podkulturą przestępczą oraz nie dopuścili się czynu karalnego z artykułów: 134 (zamach na życie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej), 148 § 1, 2 lub 3 (zabójstwo), 163 § 1 lub 3 (ciężki uszczerbek na zdrowiu), 166 (przejęcie kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym), 173 § 1 lub 3 (sprowadzenie katastrofy), 197 § 3 (zgwałcenie), 252 § 1 lub 2 (przetrzymywanie zakładnika), 280 (kradzieże z użyciem przemocy) kodeksu karnego (ustawa z dnia 6 czerwca 1997; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 roku w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, Wysocki 2003). W zakładach tych można umieścić wychowanków z innych zakładów resocjalizacyjnych, jeśli tylko przemawiają za tym ich postawy i zachowanie lub wskazania zespołu diagnostyczno-korekcyjnego.

W zakładach otwartych kształcenie zarówno ogólne, jak i zawodowe oraz zatrudnianie prowadzi się na terenie zakładu lub poza zakładem przy uwzględnieniu potrzeb, postaw, uzdolnień oraz zainteresowań wychowanków. Praktyczna nauka nieletnich może odbywać się poza zakładem, natomiast zajęcia mające charakter oświatowy, kulturalny, rekreacyjny i sportowy w czasie wolnym od pracy bądź nauki prowadzone są na terenie lub poza zakładem.

Zakłady resocjalizacyjne półotwarte mają przeznaczenie dla osób, których popełnione czyny karalne oraz niekorzystne zmiany w zachowaniu nie dają podstaw do umieszczenia ich w zakładach o charakterze otwartym. W zakładach tych mogą być umieszczeni wychowankowie z zakładów resocjalizacyjnych

zamkniętych i o wzmocnionym nadzorze wychowawczym, wobec których istnieje przekonanie, iż dalszy proces ich resocjalizacji może przebiegać właśnie w takim zakładzie, mogą być również umieszczeni nieletni z zakładów resocjalizacyjnych otwartych, których zachowanie nie uzasadnia dalszego pobytu w tych zakładach.

W miejscu tym kształcenie ogólne i zawodowe, jak również zatrudnienie wychowanków prowadzi się na terenie zakładu, natomiast zajęcia w czasie wolnym od zajęć prowadzone są na terenie zakładu oraz poza zakładem, ale pod bezpośrednim nadzorem pracowników zakładu, chociaż w uzasadnionych przypadkach może być wyrażona zgoda na kształcenie ogólne bądź zawodowe i zatrudnienie poza zakładem.

Natomiast zakłady resocjalizacyjne zamknięte mają przeznaczenie dla wychowanków, którzy wielokrotnie uciekali z zakładów półotwartych oraz otwartych. Tutaj kształcenie zarówno ogólne, jak i zawodowe oraz zajęcia odbywające się w czasie wolnym prowadzi się jedynie na terenie zakładu. Praca z wychowanekami jest ukierunkowana na rozpoznawanie i eliminowanie przyczyn ucieczek poprzez zajęcia terapeutyczne.

Zakłady resocjalizacyjne o wzmocnionym nadzorze wychowawczym są przeznaczone dla nieletnich, wobec których sąd orzekł umieszczenie w tego typu zakładzie. Mogą tu być umieszczeni wychowankowie dezorganizujący pracę w innych zakładach, którzy ukończyli 16 lat, a w wyjątkowych przypadkach 15 lat. Praca resocjalizacyjna polega na zaplanowaniu indywidualnych oddziaływań wychowawczych, w tym zajęć edukacyjnych, terapeutycznych oraz korekcyjnych w warunkach ograniczenia kontaktów z grupą wychowawczą i określeniu porządku dla poszczególnych grup wychowawczych, warsztatowych i oddziałów szkolnych.

W zakładach tych zatrudnienie, kształcenie ogólne i zawodowe oraz zajęcia w czasie wolnym prowadzone są na terenie zakładu, a w szczególnych przypadkach dla wychowanków wykazujących poprawę w zachowaniu mogą być zorganizowane zajęcia poza zakładem pod bezpośrednim oraz stałym nadzorem pracowników zakładu.

Zakłady resocjalizacyjno-rewalidacyjne są przeznaczone dla nieletnich upośledzonych umysłowo. Zajęcia prowadzone są z zastosowaniem form, środków, metod nauczania i wychowania przewidzianych dla młodzieży upośledzonej umysłowo na terenie lub poza zakładem.

Zakłady resocjalizacyjno-terapeutyczne są przeznaczone dla młodzieży uzależnionej od środków odurzających, z zaburzeniami rozwoju osobowości na tle uszkodzeń mózgu oraz nosiciele wirusa HIV.

W zakładach tych praca resocjalizacyjna prowadzona jest przy uwzględnieniu zajęć terapeutyczno-korekcyjnych, a kształcenie ogólne i zawodowe prowadzone jest na terenie zakładu. Zajęcia w czasie wolnym mogą odbywać się na terenie lub poza zakładem.

W skład tych zakładów wchodzi warsztaty szkolne, szkoła albo szkoły, internat, zespół diagnostyczno-korekcyjny oraz inne działy zapewniające realizację zadań zakładu. Aby zapewnić ich prawidłową realizację, zakład musi posiadać pomieszczenia mieszkalne oraz higieniczno-sanitarne, bibliotekę z czytelnią, salę gimnastyczną, gabinet stomatologiczny i lekarski oraz izbę chorych, pomieszczenia warsztatowe odpowiednie do kierunków kształcenia zawodowego, gabinet psychologiczno-pedagogiczny, izby przejściowe i izolacyjne, tereny przeznaczone do zajęć sportowych i rekreacyjnych (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 roku w sprawie zakładów i schronisk dla nieletnich).

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez M. Gizę (2003), w pracy terapeutycznej z nieletnimi sprawcami czynów karalnych konieczne jest także skoncentrowanie się na aspekcie poznawczego funkcjonowania nieletnich, czyli chociażby specyficznych trudności w nauce (na przykład dysortografia, dysgrafia i tym podobne), a nie tylko na korekcie resocjalizacyjnej samego zachowania, gdyż do placówek o charakterze zamkniętym w przeważającej części trafiają młodzi ludzie opóźnieni w nauce szkolnej, systematycznie wagarujący oraz ci, co porzucili naukę, zazwyczaj przed ukończeniem szkoły podstawowej. Niepowodzenia szkolne są częstszą przyczyną trudności wychowawczych, zaburzeń zachowania, aż do przestępczości włącznie, niż kłopoty wychowawcze sprawiane w domu (Pospiszyl, Żabczyńska 1980, Wąsik 1981, Spionek 1985, Stankowski 1992).

Ważną rolę w procesie resocjalizacji spełnia kadra danej placówki, czyli psychologowie, pedagodzy, wychowawcy i nauczyciele, ponieważ „mają za zadanie inicjować resocjalizację, wskazywać drogę, dzięki której młodzież może spojrzeć na świat w sposób mniej destruktywny, a zarazem bardziej kreatywny. To personel pedagogiczny ma za zadanie roztoczyć przed nieletnimi możliwe największe oraz najtrafniejsze perspektywy na dalsze życie” (Waśkowicz 2003).

Członkowie zespołu diagnostycznego od początku mają kontakt z nowo przybyłym nieletnim. W późniejszym terminie opracowują o nim opinię psychologiczno-pedagogiczną. Obejmuje ona (zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r.): określenie stanu zdrowia fizycznego z uwzględnieniem uwarunkowań biologicznych, przebytych chorób, urazów, operacji, kontaktu ze środkami psychoaktywnymi, określenie poziomu rozwoju psychicznego, w tym poziomu rozwoju poznawczego, z uwzględnieniem przebiegu nauki szkolnej i opóźnień organizacyjnych, zainteresowań i predyspozycji zawodowych, charakterystykę osobowości nieletniego (temperament, uczucia, potrzeby, wartości, pozytywne aspekty osobowości), charakterystykę środowiska rodzinnego i rówieśniczego, uwarunkowania psychospołeczne, więzi emocjonalne, system wartości, system wychowawczy, analizę procesu nieprzystosowania społecznego, wnioski określające kierunki oddziaływań resocjalizacyjnych, propozycje dotyczące rodzaju środka wychowawczego lub poprawczego” (Bloch-Kaczka, Lewandowska 2003).

Również Wolska (2002) podkreśla, iż dla skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych konieczne jest wnikliwe opracowanie diagnostycznego profilu

przestępczych zachowań agresywnych. Jako istotne czynniki dla popełnienia tego typu czynów wymienia następujące: funkcjonowanie społeczne, przebieg socjalizacji pozarodzinnej, oddziaływania wychowawcze domu rodzinnego, klimat emocjonalny rodziny, socjodemograficzne warunki rodzinne, agresja w domu, funkcjonowanie biologiczne, funkcjonowanie poznawcze, struktura i funkcje osobowości, nastawienie do rzeczywistości, nastawienie do siebie, poziom kompetencji emocjonalnych, kontrola emocji, poziom lęku, poziom agresywności i wrogości, motywacja, obciążenie czynnikami sytuacyjnymi w czasie czynu (okoliczności czynu) (por. także: Zajączkowski 2000, Pytka 2001, Sztuka 2001).

W wyniku rozpoznania wyżej wymienionych czynników możliwe jest opracowanie indywidualnego planu pracy resocjalizacyjnej (IPR) dla każdego nieletniego. Opiera się on na założeniu, iż niedostosowanie społeczne posiada zróżnicowany charakter i jest zależne od uwarunkowań osobowościowo-temperamentalnych (por. Nowakowski 2001). Należy jednak zaznaczyć, iż pomimo indywidualnego traktowania osoby bardzo ważna jest również praca grupowa i zespołowa.

Według takich badaczy jak J. Donohue, P. Siegelman (1998, za: Sztuka 2001) pracę terapeutyczną można prowadzić w czterech głównych typach programów profilaktycznych zorientowanych na ograniczenie zjawiska przestępczości. Wśród nich wyróżniamy programy adresowane do dzieci w wieku przedszkolnym, oparte na środowisku rodzinnym i koncentrujące się na dzieciach ujawniających problemy wychowawcze, programy dla młodzieży dorastającej z wysokim ryzykiem wykolejenia oraz specjalne programy edukacyjne.

W pracy wychowawczej można wykorzystać formy, metody oraz zasady oddziaływań resocjalizacyjnych. Według Łobockiego (1990) formy pracy wychowawczej lub też techniki nawiązują do osiągnięć psychoterapii, powiększają zestaw oddziaływań pedagogicznych, ale pod warunkiem, iż są dostosowane do zainteresowań, potrzeb i sytuacji wychowawczej ucznia. Formy pracy wychowawczej odwołują się do psychoterapii, ponieważ są one wzorowane na klasyfikacji oddziaływań wobec pacjenta, czyli na wyróżnieniu technik psychoterapii niewerbalnej i werbalnej, technik psychoterapii grupowej oraz indywidualnej i technik psychoterapii niedyrektywnej i dyrektywnej. I tak w szkole są to formy oddziaływań niewerbalnych i werbalnych, formy pracy grupowej i indywidualnej oraz formy wpływu niedyrektywnego oraz dyrektywnego.

Formy oddziaływań niewerbalnych, czyli formy z użyciem ekspresji niewerbalnej (formy niewerbalnej), obejmują pantomimę, psychodramę, psychogimnastykę, terapię zajęciową (arteterapię), muzykoterapię, nie wykluczają one jednak interakcji słownych.

Formy oddziaływań werbalnych, inaczej formy werbalne, czyli słowne, polegają na interakcjach słownych pomiędzy nauczycielem a uczniami. W pracy wychowawczej z tej grupy form najczęściej stosowane są: technika swobodnych

tekstów, „burza mózgów”, tak zwany trening kontaktów międzyludzkich, czyli trening spotkaniowy.

Formy pracy grupowej, nazywane formami grupowymi lub też zespołowymi, są próbą wpływów wewnątrzgrupowych, które tkwią w każdej klasie jako grupie społecznej (Łobocki 1990). Organizacyjnie są one bardzo podobne do wyróżnionych w teorii wychowania pewnych form oddziaływań wychowawczych przez pracę zbiorową i zespołową, natomiast uwzględniając podmiotowość – do form wychowania poprzez działalność usługowo-opiekuńczą, poznawczą, zabawowo-rozrywkową oraz aktywność twórczą i recepcyjną (Muszyński 1980). Przy zastosowaniu tych technik wychowawczych znaczenie ma umacnianie pomiędzy uczniami kontaktów charakteryzujących się obustronną przyjaźnią oraz serdecznością – formy tych właśnie oddziaływań mają charakter zajęć grupowych.

Formy pracy indywidualnej, zwane indywidualnymi formami oddziaływań, mają zastosowanie w zakresie indywidualnych i bezpośrednich kontaktów pomiędzy nauczycielem a uczniem. Można tu zaliczyć wszelkie formy oddziaływań doraźnych opartych na wzmacnianiu pozytywnych, negatywnych i ignorowaniu niepożądanych zachowań uczniów oraz udzielaniu pomocy indywidualnej.

Kolejne formy to formy wpływu dyrektywnego, a więc techniki bezpośredniego oddziaływania wychowawczego na grupę uczniów (również na klasę) bądź ucznia, polegają one na udzieleniu wskazówek, rad, wywieraniu presji zewnętrznej. Zaliczane są tu formy oddziaływań doraźnych, a wśród nich niektóre techniki wzmacniania pozytywnego takie jak: technika zawierania kontraktu, technika bezpośredniej gratyfikacji oraz technika sukcesywnej gratyfikacji.

Natomiast formy wpływu niedyrektywnego, które są nazywane technikami pośredniego oddziaływania wychowawczego, polegają na umożliwieniu tym uczniom, którzy poszukują pomocy wyrażania siebie, czyli swych myśli, uczuć w sposób szczery, otwarty, bez obawy narażenia się na krytykę, odrzucenie ze strony kolegów z klasy i nauczycieli. Celem form wpływu niedyrektywnego jest wspomaganie uczniów w racjonalnym postrzeganiu oraz zaakceptowaniu samego siebie. Główną cechą tych form jest umożliwienie uczniom prawa do podejmowania decyzji, poszanowanie ich samodzielności, autonomii, aktywności oraz wszelkiej inicjatywy w pewnych dziedzinach życia pozaszkolnego i szkolnego. Z tymi formami bardzo dobrze współgrają formy oddziaływań niewerbalnych, werbalnych i niektóre formy oddziaływania doraźnego (wzmacnianie pozytywne oraz ignorowanie niepożądanych zachowań i udzielanie indywidualnej pomocy) (Łobocki 1990).

W przypadku wychowania resocjalizującego mówimy również o metodach resocjalizacji, przez które rozumie się sposoby realizacji pewnych zadań wykorzystujących prawidłowości zachowania się jednostki w sytuacjach społecznych.

Biorąc pod uwagę potrzeby praktyki wychowawczej, metodykę resocjalizacji możemy podzielić ze względu na środki, jakimi dysponuje pedagog w realizacji pewnych zadań. Są to: osobiste walory własne lub innych osób, sytuacje społeczne, grupy nieformalne, formalne, elementy kultury (Górski 1985):

Walory osobiste poszczególnych osób to na przykład ich umiejętności w różnych dziedzinach, zdolności, talenty, cechy osobowości (na przykład „człowiek – dusza towarzystwa”) i tym podobne.

Sytuacje społeczne oznaczają układy między jednostkami a innymi ludźmi, instytucjami, grupami i tym podobne.

Grupy formalne i nieformalne, w jakich uczestniczy lub chciałby uczestniczyć podopieczny, rozumiane są jako zbiory osób posiadających swój cel, normy i określoną strukturę.

Wreszcie elementy kultury są to różne jej wytwory (na przykład szkoła, środki masowego przekazu, książka, film, telewizja i tym podobne) (Górski 1985, s. 137–138).

Ze względu na wymienione tu kryterium podziału metod można mówić o metodach pośredniego i bezpośredniego oddziaływania wychowawcy za pomocą sytuacji społecznych, grup formalnych i nieformalnych oraz elementów kultury, natomiast do pierwszej kategorii zalicza się oddziaływania za pomocą osobistych walorów. Według klasyfikacji metod Czapówa i Jedlewskiego (1971) wyróżniane metody pośrednie odpowiadają kulturotechnice i socjotechnice, natomiast metody bezpośrednie – psychotechnice.

Wybór pewnej metody zależy od realizowanego zadania resocjalizacji, od wyjściowego stanu osobowości dziecka oraz od sytuacji, w jakiej ma miejsce wychowanie. Należy zaznaczyć, iż w procesie resocjalizacji konieczne jest jednocześnie posługiwanie się wszystkimi tymi metodami, ale w różnym zakresie i w zależności od kryteriów (Górski 1985).

W nauczaniu dzieci społecznie niedostosowanych należy uwzględnić swoiste trudności, jakie mają w realizacji zadań szkolnych oraz w dostosowaniu się do wymagań szkoły. W postawach młodzieży oraz dzieci, które znalazły się poza szkołą lub doznały niepowodzeń szkolnych, trzeba mieć na uwadze następujące zadania: dostosować organizację, metody, treści nauczania do psychodynamicznej struktury jednostki mającej zaburzenia osobowości oraz w miarę możliwości wyrównać skutki napotkanych niepowodzeń w nauce. Problemem tym zajmuje się ortodydaktyka, czyli teoria nauczania jednostek, które odbiegają od normy. Jej celem jest dostosowanie nauczania do indywidualnych potrzeb oraz psychofizycznych właściwości osoby odchylonej od normy. Ortodydaktycy starają się wyrównać aspołeczne, wypaczone postawy dzieci, co ułatwi uczniom przystosowanie się do zadań społecznych (Lipkowski 1971). Głównym celem tej nauki jest ukształtowanie poprawności uczenia się u dziecka.

Ortodydaktyka ma zatem wyprostowywać, wyrównywać odchylenia od normy, stymulować, kompensować, korygować wady, braki rozwojowe dzieci, młodzieży i dorosłych niepełnosprawnych, czy też z określonymi ograniczeniami (Gašior 1992, s. 7).

Lipkowski (1971) wyróżnia ogólne założenia resocjalizacyjne ortodydaktyki – należą do nich: 1) zasada pomocy i wzajemnego zaufania w procesie kształcenia 2) zasada indywidualizacji, 3) zasada dominacji wychowania, 4) zasada aktywności, 5) zasada dostosowania zadań do możliwości poznawczych ucznia, 6) zasada treści kształcących, 7) zasada nauczania zespołowego.

Ad 1. Zasada pomocy i wzajemnego zaufania w procesie kształcenia podkreśla, iż bardzo ważnym czynnikiem w nauczaniu dzieci trudnych jest przezwyciężenie nieufności, niechęci do nauczyciela, zdobycie zaufania ucznia oraz wzbudzenie w nim wiary we własne możliwości i siły. Jeżeli dziecko zaufa nauczycielowi, to wówczas będzie gotowe przyjąć obowiązki oraz spełniać zadania, jakie przygotowała szkoła.

Ad 2. Zasada indywidualizacji zaznacza, iż należy zmierzać do rozwoju oraz wzmacniania elementów osobowości niemających zasadniczego wpływu na motywację.

Ad 3. Zasada dominacji wychowania zawiera założenie, iż nie wystarczy nierozłączność procesów wychowania i nauczania, lecz w nauczaniu jednostek odchylonych od normy niezbędna jest dominacja elementów wychowania. Z tego można wywnioskować, że nie da się zrealizować zadań dydaktycznych w momencie, kiedy uczeń jest negatywnie nastawiony do pracy szkolnej.

Ad 4. Zasada aktywności nakierowuje na wzbudzanie aktywności nauczyciela oraz właściwe ukierunkowanie aktywności młodego człowieka.

Ad 5. Zasada dostosowania zadań do możliwości poznawczych ucznia zakłada, iż należy dostosować zadania do indywidualnych możliwości psychofizycznych dzieci niedostosowanych społecznie. Dostosowanie zadań to nie uproszczenie, ułatwienie zadań, lecz stworzenie dogodnych warunków pracy.

Ad 6. Zasada treści kształcących każe uwzględniać chociażby fakt, iż nieletni wywodzący się z różnych środowisk mają ukształtowane poglądy różniące się od tych, jakie mają jednostki pochodzące z pozytywnych środowisk. I dlatego w nauczaniu musimy brać pod uwagę braki z zakresu zasad współżycia, norm moralnych, kultury życia codziennego. Treści nauczania powinny być również dostosowane do psychicznej sytuacji podopiecznych, ważne są także przedmioty mające wartości dyscyplinujące młodzież oraz dzieci – jest to chociażby wychowanie fizyczne.

Ad 7. Zasada nauczania zespołowego jest realizowana poprzez zorganizowanie pracy szkolnej w grupach (Lipkowski 1971).

Zarówno wszystkie założenia teoretyczne, jak również rozwiązania praktyczne stosowane w oddziaływaniach resocjalizacyjnych zaznaczają konieczność dostosowania metod, technik i zasad do typu osobowości wychowanka. Duża ich różnorodność, a także wieloaspektowość umożliwia niezbędną indywidualizację, optymalizuje tym samym pracę resocjalizacyjną.

SUMMARY

The article analyses the specific character of therapeutic work with juvenile offenders remaining in resocialization institutions.

On the basis of such aspects as: Juvenile Proceedings Act, Penal Code, Statute of Guardian's Emergency, the Ordinance of the Minister of Justice regarding court guardians, as well as the Ordinance of the Minister of Justice regarding juvenile shelters and reformatories, the article discusses legal prerequisites of juvenile penal responsibility.

Further on, there were characterized forms, methods, principles of work in the therapy and destination resocialization institutions. The author points to the necessity of taking diverse actions in relation to the entrusted juveniles based on detailed diagnostics of their personality, family background, and also situation-related factors.

BIBLIOGRAFIA

- Bloch-Kaczka M., Lewandowska K. (2003). *Psycholog, pedagog – członkowie zespołu diagnostycznego w schronisku dla nieletnich*. W: W. Waśkowicz (red.). *Praktyczna resocjalizacja*. Lublin: LIBER.
- Czapów C., Jedlewski S. (1971). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa: PWN.
- Giza M. (2003). *Trudności w nauce a typy osobowości młodzieży przebywającej w zakładzie zamkniętym*. Nieopublikowana praca magisterska. Lublin.
- Górski S. (1985). *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Kodeks karny, ustawa z dnia 6 czerwca 1997.
- Lipkowski O. (1971). *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Łobocki M. (1990). *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Muszyński H. (1980). *Zarys teorii wychowania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowakowski M. (2001). *Koncepcja zróżnicowanych oddziaływań jako szansa dla współczesnej resocjalizacji*. W: B. Urban (red.). *Dewiacje wśród młodzieży*. Kraków: UJ.
- Ostrihanska Z., Greczuszkin A. (2000). *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*. Lublin: Norbertinum.
- Pospiszył K., Żabczyńska E. (1980). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*. Warszawa: PWN.
- Potempska E. (1998). *Socjoterapia w całodobowych placówkach wychowawczo-resocjalizacyjnych*. W: K. Sawicka (red.). *Socjoterapia*. Warszawa: Centrum Pomocy Pedagogicznej Ministra Edukacji Narodowej.
- Pytka L. (2001). *Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne?* W: B. Urban (red.). *Dewiacje wśród młodzieży*. Kraków: UJ.
- Rejman J. (2000). *System wychowawczy zakładu penitencjarnego dla młodocianych. Modele organizacji i resocjalizacji*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz U. z dnia 26 października 2001).
- Sitkowska K. (1998). *Odpowiedzialność nieletnich w świetle ustawy oraz orzecznictwa, Komentarz – Orzecznictwo – Ustawa i przepisy wykonawcze*. Rzeszów: Studio Sto.
- Spionek H. (1985). *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa: PWN.
- Statut Pogotowia Opiekuńczego w Lublinie z 1989 roku.

- Sztuka M. (2001). *Programy wczesnej interwencji wśród strategii ograniczania zachowań przestępczych*. W: B. Urban (red.). *Spoleczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Kraków: UJ.
- Śpiewak J. (2000). *Kurator sądowy w postępowaniu karnym wykonawczym. Poradnik dla sprawujących dozory*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 roku.
- Wańkiewicz, W. (red.) (2003). *Praktyczna resocjalizacja*. Lublin: LIBER.
- Wąsik J. (1981). *Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce*. Warszawa: Ossolineum.
- Wolska A. (2002). *Model czynników ryzyka popełniania przestępstwa agresywnego*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński Rozprawy i Studia I (DVI) 432.
- Wysocki A. (2003). *Prawne aspekty pobytu nieletnich w schronisku*. W: W. Wańkiewicz (red.). *Praktyczna resocjalizacja*. Lublin: LIBER.
- Zajączkowski K. (2000). *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.